

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРИЧИН ІСНУВАННЯ РЕЛІКТОВИХ ФОРМ ПАРАЛОГІЧНОЇ АНТИЦИПАЦІЇ

Багато традицій та способів дій проявляють дивовижну стійкість і переживають набагато віків, а то й тисячоліть той час і ту культуру, які їх породили і тому є величезна кількість прикладів. Згадаймо хоча б повір'я з приводу кішки, яка перебігала дорогу, ворожіння на картах і т. ін. Все це є не що інше, як первісні форми антиципації, які збереглися до нашого часу і є реліктовими формами того різновиду антиципації, котрий свого часу був панівним у психічній діяльності людини.

Вищезгадані форми первісної антиципації в наш час позначають також словом "забобон". Але від застосування терміну "забобон" ("superstition") для наукового аналізу відмовився ще Е.Тейлор, оскільки в побутовій мові це слово набуло зневажливого, негативного відтінку, що не завжди справедливо по відношенню до залишків нижчої культури, які збереглися в шарах вищої. Тому Е.Тейлор запропонував користуватися терміном "пережиток", "переживання" замість терміну "забобон" [15]. Але з того часу пройшло ціле століття, і популярність запропонованого Е.Тейлором терміна "пережиток" справила погану службу, бо його широко стали застосовувати і це слово також набуло негативного відтінку. З цієї причини ми будемо користуватися більш новітнім терміном "релікти" і будемо сподіватися, що він матиме більш щасливу долю, ніж його попередники.

Реліктові форми психічного взагалі і антиципації зокрема досить широко представлені в сучасній культурі й у формі марновірств, забобонів, ворожін тощо, й у формі окультних наук. Існує, практично, незоре коло різних публікацій в яких описані технології таких форм антиципування у вигляді посібників по різного роду ворожінням на картах, на каві, лініях долони, даті народженні, імені, тлумаченні снів тощо [3; 6; 9; 13]. Існують у науковій літературі і спроби осмислити зазначені реліктові форми психічного започатковано роботами Л. Леві-Брюля [7; 8], Е. Тейлора [15], К. Мегрелідзе [11], П. Дінцельбахер [4], С. Москвичі [12], Д. Жодне [5], С. Литвин-Конратюк [10], І.Хасанов [16]. Саме цю традицію осмислення реліктових форм антиципації продовжуємо і ми, розвиваючи ідеї згаданих вище дослідників, але опираючись при цьому на парадигму культурно-історичної психології.

Метою статті стало – проаналізувати з позицій культурно-історичної психології причини широкої представленості реліктових форм паралогічної антиципації в сучасній культурі.

Розглянемо детальніше погляд Е.Тейлора на пережитки і проаналізуємо реліктові форми антиципації, присутні в сучасній культурі. На його думку, до пережитків належать не тільки забобони і марновірства. Елементи нижчих культур у шарах вищих можуть зберігатися також в ігрових формах. Є велика кількість розважальних ігор, які в далекі часи були цілком серйозними, практичними, магічними або мантичними процедурами. У цьому плані викликають інтерес різного роду азартні ігри. Річ у тім, що азартні ігри своїм корінням сягають древньої мантики, яка колись займала високе місце в житті стародавніх суспільств. Тут – дія закону, згідно з яким спочатку з'являється серйозне використання тих чи інших речей, а потім з плином часу воно може вироджуватися в жартівливий пережиток або гру.

Мистецтво ворожіння та азартні ігри настільки схожі між собою, що нерідко використовують одні і ті ж засоби. Для прикладу, полінезійське ворожіння за допомогою вертіння кокосового горіха. Для цього голосно читають молитву богу-патрону сім'ї, щоб він направляв рух горіха, який потім пускали, а його положення при зупинці розглядалось як знак волі бога. В інших випадках, коли горіх пускали заради забави, то молитви не читали і результатам вертіння не приписували ніякого значення.

Аналогічне застосування мали й бабки в Древньому Римі, які згодом виродилися в гральні кості. При цьому навіть під час гри перед киданням гральних кісточок гравець повинен був подумки звернутися до богів або до своєї коханки. Жереб також добре слугує для обох цілей: ворожіння і гри. Китайці, з одного боку, за його допомогою грають на гроші, з другого - намагаються передбачити майбутнє. Але особливо яскравим та добре відомим прикладом такого подвійного застосування є карти. Іншою формою пережитків є існування таємних, окультних, наук.

На думку Е.Тейлора: "Історія пережитку, подібно до народних повір'їв і таємничих наук, була, здебільш, історією виродження і занепаду. В міру того як розум людей змінювався під впливом культури, старі звичаї поступово знищувалися в новій, не властивій їм атмосфері або переходили в такий стан, який більше відповідав середовищу їхнього життя... Вивчаючи з більш широкої точки зору перебіг людських понять, ми можемо інколи простежити від самої поворотної точки зміну пасивного переживання в активне оживання. Наприклад, яесь відоме вірування чи звичай ціле століття проявляє симптоми занепаду, аж раптом ми починаємо помічати, що стан суспільства, замість того, щоб подавляти його, сприяє його повному розростанню, і воно знову розгортається з такою силою, яка часом настільки дивна, наскільки й шкідлива. І хоча відживання при новому повороті думки, його руйнація може бути ще безжаліснішою, аніж раніше, воно може залишитися на довгі віки і проникати в саму внутрішню будову суспільства і навіть, зробитися справжньою ознакою і характерною рисою свого часу" [15, – с.128].

Зробимо спробу проаналізувати причини живучості реліктових форм антиципації, а також їх міфологічної концептуалізації в сучасний час.

Перша з таких причин полягає в тому, що процес формування новітніх психічних структур ще не закінчився, а, отже, й не закінчився процес витіснення ними реліктових форм. І це, безперечно, одна з найважливіших причин. Але рідко що можна пояснити однією причиною. Крім того, перша із вказаних не пояснює періодичного оживлення реліктів.

Отже, ще одну причину треба шукати в характері соціально-історичних умов існування людей у певну епоху. І з цього приводу треба зазначити, що стабілізація соціального розвитку веде до згасання, відмирання реліктових форм психіки, а дестабілізація, навпаки, сприяє оживленню, а інколи й розквіту. Напевне, головну роль тут відіграє посилення невизначеності тенденцій суспільного розвитку, зростання впливу випадковостей на хід людського життя. Розчарування в сучасності, невпевненість у майбутньому, страх перед ним породжують ностальгію за минулим; попередні покоління, які жили в стабільні часи, здаються мудрішими за сучасників. А коли яесь покоління в кризову епоху переживає певний

комплекс неповноцінності, це призводить до посилення культу предків, їх обожнення. Все це є сприятливим для оживлення реліктових форм психіки. Коли ж суспільний розвиток переживає піднесення, у людей з'являється впевненість у своїх силах, оптимізм, культ нового, сучасного і культ майбутнього. Тоді, навпаки, людям здається, що вони мудріші, ніж їхні предки, що вони є більш прогресивними. Інколи це навіть сягає комплексу соціальної зарозумілості, занадто завищеної соціальної самооцінки. Але як би там не було, саме така соціальна атмосфера і є особливо сприятливою для виникнення і утвердження новітніх структур психіки людини.

Третьою причиною, що підтримує існування реліктових форм антиципації, є характер індивідуальної діяльності людини. На цю обставину свого часу звернув увагу К.Р. Мегрелідзе, полемізуючи з Л.Леві-Брюлем, який особливості пралогічного мислення пояснював засвоєнням первісною людиною колективних містичних уявлень про світ. Самі ж колективні уявлення, на думку Л. Леві-Брюля, формуються незалежно від окремих індивідів, шляхом історичної еволюції певного первісного суспільства. Тобто ці колективні уявлення є надіндивідуальними, і вони нав'язуються соціумом кожному окремому індивіду. Унаслідок засвоєння колективних містичних уявлень свідомість первісної людини, як писав Л. Леві-Брюль, стає непроникливою для досвіду. Традиційні уявлення настільки тяжіють над ними, що частіше сам досвід підганяється під марновірні схеми, ніж самі схеми змінюються у відповідності з досвідом, "досвід не в змозі їх ні зневірити, ні навчити чого-небудь" [8, – с.47]. Іншими словами, первісна людина марновірна тому, що має марновірні уявлення, вироблені не стільки нею, скільки соціумом, в якому вона живе, і від якого вона засвоює ці традиційні містичні колективні уявлення.

К.Р.Мегрелідзе вважає, що для виникнення в людини марновірств зовсім необов'язкове засвоєння відповідних колективних уявлень. Людина, як первісна, так і сучасна, може генерувати і сама безліч марновірств, якщо буде поставлена в певні умови, де залежність між дією та результатом є неоднозначною, "де успіх людини залежить не стільки від її старань, скільки від обставин, впливати на які вона не в змозі, де немає певності в тому, що певна дія і певний засіб приведе обов'язково до мети, де через об'єктивні причини не може бути гарантії отримання передбаченого результату і точно розрахованого цілесвідчення, де дуже часто все залежить від гри випадку, що не підлягає контролю і впливу, як, наприклад, положення мисливця, рибалки і т. ін." [8, – с.463-464]. А оскільки для первісної людини основними видами діяльності були мисливість і рибальство, тобто "гадальні умови", де гарантованого успіху немає, то це й породило особливо багато марновірств, характерних для людей первісних суспільств.

Хоч К.Р. Мегрелідзе і протиставляє свій погляд Л.Леві-Брюлю, але, на нашу думку, ці погляди не стільки полярні, скільки доповнюють одне одного. Вони обидва мають раціональне зерно і зовсім не виключають один одного. Умови діяльності по-різному впливають на появу марновірств. Зрозуміло, що домінування саме "гадальних умов" діяльності - надзвичайно сприятливий ґрунт для виникнення марновірств. Але індивідуальні марновірства можуть перейматися іншими, а згодом і ставати традиційними, а традиція - річ дуже імперативна і обов'язкова для засвоєння членом певного суспільства. Тобто марновірства, можна сказати, виникають за Мегрелідзе, а підтримуються і розвиваються за Леві-Брюлем.

Умови життя сучасної людини в цілому більш стабільні, ніж у первісної; ми в більшій мірі є володарями обставин, менше залежимо від випадку, але зовсім з-під влади випадковостей не вийшли. Крім того, є багато людських сфер діяльності, де сучасна людина опиняється в "гадальних ситуаціях", де важливу роль грає не тільки майстерність, старанність, але й "везіння". Тоді й виникає тенденція до генерації марновірств. "Вони зустрічаються в досить освічених людей щоразу, коли ті потрапляють в умови, де успіх і невдача залежать від збігу обставин і факторів, які вони не в змозі ні передбачити, ні вплинути на них, ні змінити" [8, – с. 465].

Як зауважує К.Р. Мегрелідзе, марновірства особливо поширені серед людей, які займаються азартними іграми. У театральному світі актор теж залежить від важко-передбачуваної "багатоголової і всесильної істоти" - публіки. Примхливість акторського успіху теж сприяє появі марновірств у цьому середовищі. Тут згадуються слова М.Жванецького, котрий якийсь сказав, що він, як і будь-яка людина, яка до кінця не може зрозуміти, від чого успіх, а від чого провал, схильний до марновірств. На війні, у цій царині випадковостей, що грають людським життям, також існує багато фронтових марновірств. Наприклад, заборона запалювати цигарку третій особі від одного і того ж сірника, бо це неначе віщує загибель одного з трьох і т.ін. Зустрічаються багато марновірств серед гравців на біржі, а також сучасних мисливців та рибалок. Всі ці види діяльності є одними з найважливіших притулків марновірств. При цьому в інших сферах досвіду вказані люди можуть бути цілком раціональними.

Саме стабільність, однозначність, певність умов діяльності і є, на думку К.Р. Мегрелідзе, основним фактором, що знищує, руйнує марновірства. "Поставте дикуна в ці умови життя - пише він, - відпадуть всі його марновірства, страхи, тривоги та інші утворення магічного способу мислення без усякої агітації і переконання словом. Поставте, з іншого боку, людину культурну в становище, залежне від долі, і вона сама, собі дивуючись, почне будувати зв'язки і робити висновки, найнеймовірніші з точки зору послідовного мислення, почне здійснювати найстрахотливіші зіставлення і вбачати прикмети в усілякого роду дрібницях. Заведуться в нього "щасливі" і "нешасливі" краватки, складні ножі, різного роду амулети й інші речі, котрі ніякого реального відношення до того, що його дійсно хвилює і тривожить, звичайно не мають" [8, с.467]. Невизначеність зв'язків у "гадальній ситуації", а також невизначеність результату власних дій призводить до того, що людина не може відрізнити суттєвих зв'язків між подіями від несуттєвих, а тому починає встановлювати їх довільно. За таких умов, на думку К.Р. Мегрелідзе, всі дані повноцінні. Будь-який факт, кожна окрема подія або окремо взята деталь може тут грати настільки успішно роль знамення, як і будь-яка інша.

Тут важко погодитися з зауваженнями К.Р. Мегрелідзе, що досвід первісної людини дає широке поле для встановлення довільних зв'язків між подіями. Адже немало таких зв'язків набувають у досвіді первісної людини сталого характеру, перетворюючись на колективне уявлення, а колективне уявлення, вже будучи засвоєним, здатне спрямовувати думку у відповідному, хоч і хибному, напрямку. Тому говорити, що Л.Леві-Брюль не має рації, не варто. З цього приводу знову можна сказати, що погляди К.Р.Мегрелідзе і Л.Леві-Брюля не стільки взаємовиключають, скільки доповнюють одне одного. Далі К.Р. Мегрелідзе пише, що "в тих сферах практичної діяльності, де досвід більш реально побудований і людина є творцем свого становища, – і мислення примітивного буде настільки реальні зв'язки, як і наше " [8, – с.474]. Іншими словами, мислення первісної людини не виключно містичне, але й утримує немало реалістичних компонентів, питома вага яких у подальшому культурно-історичному розвитку поступово збільшується.

На думку Л.Леві-Брюля, свідомість первісної людини наперед заповнена містичними категоріями та уявленнями, під які підводиться все, що привноситься емпіричним досвідом. Не мислення будується згідно з даними досвіду, а навпаки, досвід підганяється під уже наявні категорії, схеми, накладаючи містичний відбиток на все, з чим стикається. Саме тому Л.Леві-Брюль і говорить про "непроникність" праалогічного мислення для досвіду, що досвід первісну людину нічому не вчить. І дійсно, будь-яка людина дивиться на світ крізь призму власного досвіду і від наявних схем залежить те, як буде сортуватися, "упаковуватися" емпірична інформація. Тобто тією чи іншою мірою досвід нав'язує суб'єкту той чи інший ракурс світосприймання. Але, безперечно, Л.Леві-Брюль абсолютизує цей момент. Незважаючи на ригідність, структури досвіду, хоч і з великим опором, здатні перебудовуватись у відповідності і під натиском нової емпіричної інформації. Тому, критикуючи Л.Леві-Брюля, К.Р.Мегрелідзе підкреслює, "що не свідомість диктує свої закони, а навпаки, мислення будується згідно з дійсністю і у відповідності до вимог досвіду" [8, – с. 475]. Критика цілком слушна, якщо не впадати в протилежну крайність – зовсім заперечувати вплив досвіду на світосприймання. По суті, є два зустрічних процеси: з одного боку, сприймання емпіричного досвіду, його структурування на основі вже наявних мислительних структур і, з іншого, – створення нових або модифікація старих мислительних структур на основі нової інформації.

Такий процес поступово приводить до накопичення в ході культурно-історичного розвитку раціональних структур у психіці людини і вибравки ірраціональних, хибних. Але в різних сферах досвіду цей процес проходить неоднаково. У тих, де контроль над ситуацією був достатньо високим і людина сама була господарем становища, там формувалося цілком реалістичне мислення. При цьому в ході соціального прогресу коло таких ситуацій все більше розширюється, хоча умови невизначеності існують і дотепер. Таке положення і є, на думку К.Р. Мегрелідзе, причиною як праалогічних, так і сучасних форм психічної діяльності, бо і для першого, і для другого, і дотепер є об'єктивні фактори і умови, що підтримують як один тип психічних структур, так і йому протилежні. Тільки пропорція, співвідношення і домінування різне в психіці первісної і психіці сучасної людини.

Але характер домінування праалогічних і реалістичних мислительних структур у первісну і сучасну епохи має істотні відмінності. Оскільки праалогічне мислення в первісному суспільстві було пануючим, то функціонування його в окремого індивіда мало суспільну підтримку і стимуляцію. У сучасному суспільстві, навпаки, пануючим є реалістичне мислення, і тому соціальної підтримки, стимуляції з боку соціуму елементи праалогічного мислення у сучасної людини не отримують. Понад те, вони можуть зустріти навіть критику, іронію, глузування. Це, безумовно, є гальмівним фактором. Щоправда, сьогоднішнє суспільство є неоднорідним, і відповідно ставлення різних соціальних груп до стилю мислення може бути неоднаковим. Одним воно буде в групі, наприклад, науковців і іншим, скажімо, в середовищі прихильників окультизму.

Праалогічне і логічне мислення – принципово різні види. Як пише К.Р. Мегрелідзе: "Боротьба між цими двома способами мислення полягає не в еволюції одного в інший, а в тому, що один із них у тій чи іншій сфері діяльності отримує перевагу і витісняє протилежний спосіб мислення. Процес продовжується до того часу, доки певний спосіб мислення не утверджується як пануючий за рахунок викорінення інших, протилежних йому в суспільно-історичній практиці" [8, – с. 487]. Що ж до релігійних вірувань, то, на думку К.Р.Мегрелідзе: "Релігійні вірування, треба припустити, являють собою значною мірою глухий кут, що йде від магічного способу мислення. Розвиток їх не призводить до реального типу мислення... Наступність у розвитку мислення слід розуміти як розвиток його (мислення) під безпосереднім впливом і під тиском соціально-історичних умов життя, що формують свідомість людей" [8, – с. 487-488]. Це дуже слушне і цікаве міркування стосовно культурно-історичної стадійності розвитку психіки людини і в тому числі її антиципаційної функції. Але, вказуючи на екзогенні, зовнішні фактори стимуляції психічного розвитку, не варто нехтувати врахуванням внутрішніх, ендогенних складових становлення психіки. Окрім зовнішньої стимуляції, людська психіка в культурно-історичному плані має внутрішню тенденцію, точніше, навіть інтенцію до розвою. Більше того, саме завдяки наявності цієї внутрішньої інтенції і стає можливою зовнішня стимуляція подібного розвитку. Отже, стадійність розвитку людської антиципації доцільніше зображати не лінійно: праалогічна - теологічна - логічна, а у фазному вигляді, коли на кожній фазі існують вони всі, але домінування різне. Спочатку воно належить паралогічній, потім теологічній, а згодом – і логічній.

Таким чином, згідно з К.Р. Мегрелідзе, співвідношення новітніх і реліктових форм психіки, і в тому числі антиципації, залежить від характеру умов діяльності людей в даних культурно-історичних умовах, від міри визначеності чи невизначеності цих умов, ступеня контролю людиною ситуації і результатів своєї діяльності.

Підсумовуючи свої роздуми, К.Р. Мегрелідзе пише: "Люди марновірні не тому, що існують марновірства (як це виходить із теоретичних побудов Л.Леві-Брюля), а марновірства існують тому, що люди марновірні, людей же марновірними роблять умови їх існування" [8, 1935, – с. 488].

Думається, що тут теж не варто ставити питання "або – або". Знову ж таки, на наш погляд, доцільно вибрати підхід "і – і", бо і той і другий мають раціональне зерно. Тому вищезгадану думку можна переформулювати, точніше перебудувати: люди марновірні тому, що, з одного боку, є різновиди умов їх діяльності, які сприяють породженню марновірств, а з іншого – в соціетальній психіці є вже той чи інший запас традиційних, колективних марновірств, які засвоює людина в процесі соціалізації. Індивідуальні і колективні форми марновірств здатні взаємодіяти, а також переходити з одних в інші.

Але тут варто врахувати ще один фактор. Наскільки б не сприяли умови діяльності виникненню у людини марновірств, настільки б не тиснули на неї колективні марновірні уявлення, все ж люди стають неоднаково марновірними. У цьому плані є індивідуальні варіації. Отже, варто виділити ще один фактор живучості реліктових форм антиципації - це існування типу людей, за своїм психічним складом (можна сказати навіть від природи) схильних до ірраціонального, містичного світосприймання. Напевне, саме з них у першу чергу виходять представники і прихильники окультистичних наук.

Аналізуючи роботи Е. Тейлора, Л. Леві-Брюля, К. Мегрелідзе слід урахувати, що вони виконувалися на початку ХХ століття коли глибоко була вкорінена й у Радянському Союзі, і розвинутих капіталістичних країнах класична наукова традиція виключно негативної оцінки марновірств, забобонів та інших пережитків, яка домінувала в науці з часів просвітництва. Завданням науки проголошувалася мета викорінити реліктові форми психічного, вважаючи їх виключно деструктивними на сучасному етапі цивілізаційного розвитку.

На початку ж ХХІ століття інтелектуальна атмосфера в науці починає якісно змінюватися і однозначно негативне

ставлення до реліктових форм психічного відходить у минуле. Прикладами того можуть бути роботи російського психолога І.Я. Стоянової та українського соціолога В.Ф. Бурлачука. І.Я. Стоянова вважає, що базальною особливістю пралогічних утворень є її адаптивно-захисна функція. У нормі вони можуть бути ефективною копіюючою стратегією, ресурсом опанування у складних життєвих обставинах, а при відхиленнях від норми пралогічні утворення набувають дисфункціональних властивостей і продукують не адаптивні копіюючі стратегії. [14, – с.14]. В.Ф. Бурлачук стверджує, що в суспільстві завжди зберігається потреба нерациональних формах осягнення й пояснення світу. З огляду на це забобони можуть бути не лише шкідливими, але й виконувати суспільно-корисні функції [2].

У сучасній психокорекційній та психотерапевтичній практиці все ширшого розповсюдження набувають різні варіанти міфодрами, казкотерапії тощо. Це говорить про те, що означає, що сучасна наука в реліктових формах адаптації починає не лише деструкцію, відсталість, але знаходить все нові раціональні зерна переосмислюючи їх на новому рівні.

Висновки. Можна виокремити наступні причини існування реліктових форм антиципації в сучасній культурі. Перша – незавершеність формування новітніх психічних, Друга – невизначеність суспільних умов, яка призводить до посилення реліктових форм у кризові періоди і послаблення в стабільні. Третя причина криється в невизначеності індивідуальної діяльності людей. У тих професіях і в різновидах діяльності не невизначеність результату вища марновірств значно більше. Четверта причина передавання реліктових форм психічного шляхом традиції, через вплив на особу соціальних уявлень. П'ята наявність у реліктових формах поряд дезадаптивними реальних адаптивних елементів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Батраченко І. Г.* Реліктові форми пралогічної антиципації в сучасній культурі // Філософія, культура, життя. — Д., 2003. — Вип. 20. — С.37–46.
2. *Бурлачук В.Ф.* Символічні системи і конституціонування соціального смислу. Автореф. ... Д-ра. соціол. н., – К., 2005. – 27 с.
3. *Горбовский А.А.* Пророки и прозорливцы в своем Отечестве. – М.: Прометей, 1990. – 102с.
4. *Дінцельбахер П.* Передмова // Історія європейської ментальності / За Заг ред. Петера Дінцельбахера.– Львів: Літопис, 2004. – С. 9-14.
5. *Жодле Д.* Социальное представление: феномены, концепт, теория // Социальная психология/ Под. Ред. С. Московичи. – СПб.: Питер, 2007. – 372-405.
6. *Кратохвиль В.* Ясновидение. – К.: Укрвузполиграф, 1991. – 96 с.
7. *Леви-Брюль Л.* Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М.: Огиз, 1937. – 518 с.
8. *Леви-Брюль Л.* Первобытное мышление. – М.: Атеист, 1930. – 337 с.
9. *Летбиттер Г.* Ясновидение. – Днепропетровск: ВПОП "Дніпро", 1992. – 112 с.
10. *Литвин-Кондратюк С.В.* Соціальні уявлення як традиції у контексті історіогенезу соціалізації // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2008. – Т. X.– Часть 1. – С. 253-258.
11. *Мегрелидзе К.Р.* О ходячих суевериях и "пралогическом" способе мышления // Академику Н.Я. Марру 60 лет. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1935. – С. 461-496.
12. *Московичи С.* Социальное представление: исторический взгляд // Психологический журнал. 1995. – Т. 16. – № 2 – С. 3-13.
13. *Росциус Ю.В.* Гадание: суеверие или ...? – М.: Знание, 1991. – 48с.
14. *Стоянова И.Я.* Пралогические образования в норме и патологии. Автореф. дис. докт. психол., – Томск, 2007. – 47 с.
15. *Тейлор Э.* Первобытная культура. – СПб., 1872. – Т. 1-2. – 437 с.
16. *Хасанов И.А.* Антропосоциогенез и происхождение сознания (некоторые методологические вопросы). – М.: ИПКгосслужбы, 2006. – 72 с.

Подано до редакції 19.12.08

РЕЗЮМЕ

Проаналізовано причини існування реліктових форм пралогічної антиципації в сучасній культурі. Розкрито функції, які виконують релікти антиципації в психіці сучасної людини.

РЕЗЮМЕ

Проанализировано причины существования реликтовых форм антиципации в современной культуре. Раскрыты функции, которые выполняют реликты антиципации в психике современного человека.

SUMMARY

The author analyses causes of existence of relic forms of pralogical anticipation in modern culture; exposes some functions which relicts of anticipation execute in the psyche of modern man.